

ТАНҚИД ВА КИТОБИЁТ

«Тоҷикистони Советӣ»,
11 майи 1973, саҳ. 3.

Бо чашми кам мабин!

Ҳазар, эй ошно, аз оби чашми хонавайроне,
Ки дорад ин муҳити бекарон ҳар гӯша тӯфоне.

Ба чашми кам мабин

чашми пуроби мустамандонро.

К-аз ин сарчашма ҳар ҷониб равон гарданд уммоне.

Муҳити чарх гардон аст, гирдоби сиришки мо

Дар ӯ ҳар қатраю сайёрае

ё наҷми рахшоне

Ғалат гуфтаам, чӣ нисбат бо муҳити чарх баҳреро?

Кӣ бошад ҳар ҳубоб аз мавҷхезаи чархгардоне.

Ин суханони пурғазабу таҳдидомезро тақрибан ду аср аз ин пеш Мирзо Содиқи Муншӣ хитобан ба ҳокимону амирони золиму кӯрдили замони худ гуфта буд.

Мирзо Содиқ, ки дар замони амирони манғит Дониёл, Шоҳмурод ва Ҳайдар умр ба сар бурдааст, талхиву тундӣ, зулму тааддӣ ва худсарихои беҳисоби ин «соҳибони кулл»-ро, ки «сои Худо» дар рӯи замин мегуфтандашон, бевосита дидааст ва чашидааст.

Ин шоир, ки дар дарбор ҳам хизмат карда, шоҳиди бисёр разолату қабоҳат ва ноинсофиҳои ҳокимони замон будааст, барои адлу инсоф, накӯкориву ватанпарварӣ ва ғайраро ташвиқу тарғиб карданаш аз ҳамаи имконияту воситаҳо, махсусан шеър истифода кардааст. Дар ин хусус достони шоир «Дахмаи шоҳон», ки

персонажҳои он Субҳонқулихон, Абулфайзхон ва дигар амирони аштархонӣ мебошанд, ҷолиби диққат аст. Шоир дар ин маснавӣ усули мувофиқеро пеш гирифта, ва забони амирони хонадони собиқ ҳукмрон тамоми айшу кирдор: ишратпарастӣ, бепарвоиву бераҳмӣ (ҳатто қатли фарзанд!), ва дигар хислатҳоро баён мекунад. Муроди таълифи асосии шоир аз ин асар, бешубҳа, таънаю маломати подшоҳони гузашта набуда, балки ба ҳушёрӣ, адолат, одамигарӣ, мурувват хондани сарварони вақт мебошад. Аммо, чи навъе, ки Содик гуфтааст:

*Вазро заҳмат мадеҳ дар сӯҳбати, аҳли ғино
Содик, аз симоби давлат гӯши ин мардум кар аст.*

Амирони толиби ишратро одилу фуқаропарвар кардан амри маҳол буд ва натиҷаи ҳамин навъ ташвиқҳо буд, ки шоири бечора дар 63-солагӣ дар бадарғагиву саргардонӣ вафот мекунад.

Эҷодиёти Мирзо Содики Муншӣ кайҳо боз диққати адабиётшиносону муаррихонро ҷалб намудааст. Аммо то ба ин қарибӣ ҳаёт ва эҷодиёти ин шоири намоёни охири асри XVIII пурраю ҳаматарафа омӯхта нашуда буд, ки онро адабиётшиноси ҷавон Усмон Каримов ба амал овард. (У. Каримов, Мирзо Содики Муншӣ (Аҳвол ва осори шоир), Душанбе, «Дониш», 1972).

Дар рисолаи У. Каримов тарҷимаи ҳоли шоир, вазъияти нусхаҳои дастнависи осори ӯ, лирика ва муфассалан достони «Дахмаи шоҳон» таҳлил ва тадқиқ карда шудаанд. Солҳои охир дар шарқшиносӣ, аз ҷумла дар тадқиқи таърихи адабиёти тореволюсионии тоҷик роҳу усулҳои нав ҷорӣ шуда истодааст, ки алоқамандона бо ҷараёни адабӣ ва таърихи умумии адабиёт, омӯхтани осори ин ё он суҳанвар, диққату эътибори бештар додан ба ҷиҳатҳои эстетикӣ ва назарии мероси ӯ ва ғайра аз ҳамин қабил ҳисоб ёфта метавонанд. Аз ҳамин нуқтаи назар асари нахустини

тадқиқоти адабиётшиноси ҷавон У. Каримов низ ҷолиби диққат мебошад, ки ин ҷо танҳо оид ба ду масъалаи он таваққуф хоҳем намуд.

Муҳаққиқ ба сабку услуби лирикаи Мирзо Содик диққати шоиста дода, дар он ҳам равияи шоирони қадим ва ҳам тарзи бедилро мушоҳида намудааст ва ин хулосаи худро бо далелҳои адабии бадеӣ исбот кардааст. Маълум аст, ки яке аз масъалаҳои назарии мураккаб ва ҳалталаби адабиёти тоинқилобии тоҷик таҳқиқи сабки эҷодӣ мебошад. Оид ба ин масъала баъзе адабиётшиносон изҳори ақида карда бошанд ҳам, он то кунун ҳалли пурраи илмии худро наёфтааст. Бинобар ин, азму кӯшиши муҳаққиқ дар соҳаи бо сабки умумии эҷодӣ алоқамандона омӯхтани лирикаи Мирзо Содик шоистаи тақдир аст. Бо сабки маъмули эҷодӣ ва муҳити адабӣ алоқамандона тадқиқ намудани осори Мирзо Содик ба муаллифи рисола имконият додааст, ки мақоми дар таърихи адабиёти тоҷик, махсусан адабиёти нимаи дуюми асри XVIII ва ибтидои асри XIX доштаи шоирро дуруст муайян кунад ва таъсири самарабахши афкори адабӣ бадеӣ ва таҷрибаи эҷодии ӯро ба шоирони асри XIX ва ибтидои асри XX то дараҷае саҳеҳ ошкор намояд. Ба тӯфайли ҷунин усули тадқиқ У. Каримов майлу кӯшишҳои навҷӯии Мирзо Содикро ба таври муътамад исбот карда тавонистааст.

Қисмати «Вазни ғазалиёти шоир» аз бобҳои шавқовари рисола ба шумор меравад. Дар назари аввал, таҳқиқи авзони ашъори шоир амали қамаҳамият намояд ҳам, он калиди хеле муаммоҳои назарӣ ва амалӣ шуда метавонад, чунки ба тӯфайли вазни шеър таъбу завқи суҳанвар, маҳорати қонуниятҳои жанрҳои лирикӣ, талаботи мавзӯӣ, сайри таърихӣ ин ё он ҳодисаи назарӣ ва монанди инҳоро муайян кардан мумкин аст.

Муҳаққиқ 325 ғазали Мирзо Содикро санчида, ошкор кардааст, ки аксари қулли шеърҳо 7 байтӣ мебошанд. Ин ҳолат аз

инкишофи машхуртарин жанри лирикаи тоҷик ғазал шаҳодат медиҳад, зеро мувофиқи тадқиқоти адабиётшиноси Эрон, доктори ифтихории Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин Парвиз Нотили Хонларӣ ғазал дар асрҳои аввалини пайдоиши худ аксаран дар авзони кӯтоҳ суруда мешуд ва тадриҷан вазн дароз мегардид. Табиист, ки муаллиф шарҳи ҳодисаи равшани мазкурро ба ӯҳда гирифта наметавонист ва ӯ дуруст қайд намудааст, ки «ҳоло дар ин кор оид ба омил ва сабабҳои инкишофи ривож ва пастравии вазнҳои маълуми классикӣ мулоҳиза рондан имкон надорем» (саҳ. 108).

Рисолаи «Мирзо Содиқи Муншӣ» баъзе норасоӣҳои ҷузъӣ ҳам дорад. Чунончи, муаллиф баъзан таҳти таъсири завқу эҳсос монда, ба қонунияти табиӣ иҷтимоӣ хилоф омадани ҳукмхояшро пай намебарад (саҳ. 53). Аммо чунин норасоӣҳои ҷузъӣ, ки хеле кам вомерӯанд, қимати китобро ҳаргиз паст намезананд, чунки У. Каримов эҷодиёти яке аз шоирони омӯхтанашударо васеъ ва амиқ омӯхта, ба ин восита дар тадқиқи адабиёти асрҳои XVIII-XIX ҳиссаи муносиби эътироф гузошт ва истеъдоду маҳорати тадқиқотии худро нишон дода тавонист.

**Н. ҚУЛМАТОВ,
Р. МУСУЛМОНҚУЛОВ,
НОМЗАДҲОИ ИЛМ**

ТАНҚИД ВА КИТОБИЁТ

Давар, ай ошно, аз оби
 чашми хонишвароне,
 Ки, дорад ин музичи
 бекарон ҳар сина тифоне.
 Ба чашми кам мабин
 чашми пуроби мистамдонро.
 Каз ин сарчашма ҳар
 чониб равон сирданд умжоне.
 Музичи ҷарх сарсон аст,
 сиродби саршми до,
 Дар у ҳар катрибо сағерак
 ва наҷми рақисоне.
 Ғалат сўфтаи, чи нисбат бо
 музичи ҷарх ҳуберо?
 Ки бошад ҳар ҳубоб аз
 маҷҳезаи ҷарҳардон.

Ин суҳбати пурзабӯ таҳдидомезро тақрибан ду аср аз ин пеш Мирзо Содиқ Мунши хитобан ба ҳокимони амрони элиту куврили замони худ гуфта буд.

Мирзо Содиқ, ки дар замони амрони манит, Дошба, Шохмурод ва Хайдар умр ба сар бурдааст, талхину тунди, аду му таъдди ва худсарихон беҳисоби ин «сохибони кул»-ро, ки «соян худ» дар рӯи замин мегуфтаданд, беозорита дидааст ва чинидааст.

Ин шoir, ки дар дарборам хизмат карда, шоянда бешар ралозати қабоҳат ва миссофихон ҳокимони замони будааст, барои адуу нисоф, вақторияу ватанпарвари ва гайраро ташвиқу тарғибу кардани аз ҳамаи имконияту воситаҳо, махуссан шеър истифода кардааст. Дар ин ҳушӯх дostonи шoir «Даҳмаи шохон», ки персонажҳои он

БО ЧАШМИ КАМ МАБИН

Субҳонкулиҳон, Абулфайзхон ва дигар амрони аштарҳои мебошанд, ҷолби диққат аст. Шoir дар ин масъала усули музификеро пай гирифта, ба забони амирони хондони соғдишу ширитларастӣ, бепарволуу берҳамӣ (хатто калли фарзанд), на дигар хислатҳои асосии шoir аз таълифи ин асар, бешубҳа, тўбаю маломати и подшоҳони гузашта набува, балки ба хушбӯи, адолат, одамуғари, муруват хонданӣ сарварони вақт мебошанд. Аммо, чи наъве, ки Содиқ гуфтааст:

Ваъро заҳмат адоҳ дар
 сўхубати аҳли ғано.
 Содиқ, аз сибоби баълет
 сўши ин мардум кар аст.
 Амрони тоҷиб ширатро оди
 лу фуқаропарвар кардан амри
 маҳол буд ва натиҷаи ҳамин
 наъв ташвиқо буд, ки шoirи
 бечора дар 53-солгӣ дар
 бадарғавиу сартардони вафот
 мекунад.

Эҷодиёти Мирзо Содиқ Мунши кайхо боз диққати адабиётшиносону муаррихонро ҷалб намулдааст. Аммо то ба ин қарон ҳаёт ва эҷодиёти ин шoirи намоёни охири асри XVIII пурраю ҳаматарафа омӯхта нашуда буд, ки онро адабиётшиносони ҷавон Усмои Каримов ба амал овард. У. Каримов, Мирзо Содиқ Мунши (Аҳвол ва осори шoir), Душанбе, «Дониш», 1972).

Дар рисолаи У. Каримов тарҷимаи ҳоли шoir, баъъани нусхаҳои дастнавис осори У. лирика ва муфассалан дostonи «Даҳмаи шохон» таҳлил ва таҳқиқ карда шудаанд.

Содиқ охири дар шарқинисӣ, аз ҷумла дар таҳқиқи тарихи адабиёти тореволюционии тоҷик роҳу усулҳои нав чори шуда истодааст, ки алоҳамандона бо ҷараёни адаби ва тарихи умумии адабиёт, омӯхтани осори ин ё он суҳавар, диққату эътибори бештар додан ба ҳаққат-ҳақиқати ва назарин ҳақиқатро ба гайра аз ҳаққин ҳақиқат ҳисоб ёфта метавонанд. Аз ҳаққин нуқтаи назар асари нахустини таҳқиқоти адабиётшиносони ҷавон У. Каримов нис ҷолби диққат мебошад, ки на ҷо таҷо онд ба ду масъалаю он таваққуф ҳоҳем намуд.

Муҳаққик ба сабабу усули лирикаи Мирзо Содиқ диққати шонета дода, дар он кам раҷияи шoirии қадим ва ҳам тарзи бедилро мушоҳида намулдааст ва ин ҳуҷуси худро бо даҳлаҳои адаби бадеи небот кардааст. Маълум аст, ки яке аз масъалаҳои назарин мураккаб ва хаттабаи адабиётшиносони тоҷик — таҳқиқи сабаби эҷоди мебошад. Онд ба ин масъала баъзе адабиётшиносони илхори ақлда карда бошанд ҳам, он то қунҷи ҳалли пурраи яъни худро наёфтааст. Бинобар ин, азму қўшиши муҳаққик дар

соҳал бо сабаби умумии эҷоди алоҳамандона омӯхтани лирикаи Мирзо Содиқ шонетаи тақдир аст. Бо сабаҳои маълуми эҷоди ва муҳити адаби алоҳамандона таҳқиқ намудани осори Мирзо Содиқ ба муаллифи рисола имконият дода аст, ки мақоми дар таърихи адабиёти тоҷик, махуссан адабиёти инманӣ асри XIX XVIII ва ибтидои асри XIX доштаи шoirро дуруст муайян кунада ва таъсири самарабахши афкори адабию бадеи таърихи эҷодии уро бо шoirони асри XIX ва ибтидои асри XX то дараҷае сахҳаш ошкор намонд. Ба тўфайли ҷунҷи усули таҳқиқ У. Каримов майлу қўшишҳои наҷвунӣ Мирзо Содиқро ба таъри муҳтамад небот карда таънис-таъваст.

Қисмати «Вазии ғазалиёти шoir» аз бобҳои шавқовари рисола ба шумор меравад. Дар назари аввал, таҳқиқи аъони ғайнори шoir амали қаматаҳият намонд ҳам, он қалиди ҳеле муайямоҳии назари ва амали шуда метавонад, чунки ба тўфайли вазии шеър табуу завқи суҳавар, маҳорати У. қонунияти жанрҳои лирика, таълиботи мавзӯу, сайри таърихи ин ё он ҳодисаи назари ва монанди лиҳоро муайян кардан мумкин аст.

Муҳаққик 325 ғазали Мирзо Содиқро санҷида, ошкор кардааст, ки ақсари қалли шеърҳо 7 байти мебошанд. Ин ҳолат аз инкишофи маҷҳурта-

рии жанри лирикаи тоҷик — ғазал шаҳодат мебахсад. Зеро мувофиқи таҳқиқоти адабиётшиноси Эрон, доктори илмҳои Унiversитети давлатии Тоҷикистон ба номи В. И. Ленин Парвиз Нотали Хонлари ғазал дар асри аввалии пандаҳини ҳуд ақсаран дар аъони қутох суруда менуд ва таърихи вазии дароз мегардид. Таънис, ки муаллифи шарҳи равшани ҳодисаи маҷҳурро ба уҳда гирифта наметавонаст ва у дуруст қайд намулдааст, ки «ҳоло дар ин қор онд ба омили ва сабабҳои инкишофу ривож ва настравиши вазилуи маълуми классики мулоҳаза рондан имкон надорем» (сах. 108).

Рисолаи «Мирзо Содиқ Мунши» баъзе порасонҳои ҷунҷи ҳам дорад. Чунони, муаллифи бозан тахти таъсири завқи аъони мода, ба қонунияти табино интигро ҳаққо омадани ҳукмхоянро наъи ва мебарад (сах. 53). Аммо ҷунҷи порасонҳои ҷунҷи, ки ҳеле кам вомехуранд, қисмати китобро ҳаргиз наметавонанд, чунки У. Каримов эҷодиёти яке аз шoirони омӯхташуда, даро ваъв ва аяқ омӯхта, ба ин нисоти дар таҳқиқи адабиёти асриҳои XVIII—XIX ҳиссаи муассоси эътирофу гузошт ва истъоду маҳорати таҳқиқоти худро нишон дода таънис.

И. ҚўЛМАТОВ,
 Р. МУСЉМОНҚЉЛОВ,
 номзадҳои илм.